

ELMA DIZDAR

POLIFUNKCIONALNOST KAO PRINCIP: UPOTREBA LEKSEMA *ḥattā* U ARAPSKOM JEZIKU

Sažetak

Leksemu *ḥattā* u arapskom jeziku, kao članu više kategorija zatvorenih klasa riječi, posvećeno je značajno mjesto u gramatičkom opisu arapskog jezika od vremena klasičnog arapskog jezika do danas.¹ Međutim, sadržaj opisa leksema *ḥattā* u oštroj je suprotnosti sa prostorom koji mu je u literaturi posvećen. Tako je opis značenja i upotrebe prijedloga *ḥattā*, iz kojeg se razvijaju druge realizacije ovog polifunkcionalnog leksema, uveliko usaglašen, dok je analiza njegovih drugih funkcija puna nedosljednosti i međusobno suprotstavljenih tvrdnji, daleko od sveobuhvatnosti i sistematičnosti. Sintaktičke funkcije leksema *ḥattā* u takvom se opisu spominju tek rijetko i sporadično, a njihova sistematska analiza uglavnom izostaje. Stoga ovaj rad kao svoj osnovni cilj postavlja analizu različitih sintaktičkih funkcija koju leksem *ḥattā* može imati u arapskoj rečenici. Analiza se zasniva na analitičko-deskriptivnom metodu i tipološko-funkcionalnom pristupu, a njeni rezultati pokazuju kako se leksem *ḥattā* u modernom standardnom arapskom jeziku upotrebljava u nizu sintaktičkih funkcija, od prijedloga sa dimenzionalnim (vremenskim i prostornim) i nedimenzionalnim značenjima, priloga za naglašavanje fraza i rečenica, subordinatora rečenica u funkciji adverbijalne odredbe vremena, namjere i posljedice, te korelativne partikule u vremenskim rečenicama u značenju neposredne poslije-vremenosti. Ovakva analiza, uz sistematski opis različitih funkcija leksema *ḥattā*, doprinosi i proširenju opisa njegovih pojedinačnih funkcija, te ukazuje na njegovu ulogu u bogaćenju inventara sredstava stilskog izbora u arapskom jeziku.

Ključne riječi: *polifunkcionalni leksem, prijedlog, prilog, subordinator vremenske rečenice, subordinator posljedične rečenice, subordinator namjerne rečenice, korelativna partikula*

¹ U transkripciji arapskih imena i riječi u radu korišten je sistem transkripcije DMG-a (Deutsche Morgenländische Gesellschaft).

1. UVOD

Leksem *ḥattā* u arapskom jeziku ističe se po svojoj polifunkcionalnosti. Kako će primjeri analizirani u ovom radu pokazati, ovaj se leksem upotrebljava kao prijedlog, prilog, veznik, tj. subordinator nekoliko vrsta adverbijalnih rečenica, te kao korelativna partikula uz specifičnu formu arapske rečenice u funkciji adverbijalne odredbe vremena. Riječ je o leksemu čiju upotrebu i opis pratimo još od doba klasičnog arapskog jezika.² Međutim, usprkos činjenici da je leksem *ḥattā* u fokusu pažnje lingvističkog opisa arapskog jezika od perioda klasične arapske gramatike do današnjih dana i gramatike modernog standardnog arapskog jezika, njegov opis u literaturi ostaje nepotpun, gotovo anegdotalan, pun nedosljednosti i međusobno suprotstavljenih tvrdnji.³

Etimologija leksema *ḥattā* ne može se sa pouzdanošću odrediti. Dok W. Wright povezuje prijedlog *ḥattā* sa refleksima iz drugih semitskih jezika i traži njegovo porijeklo u ranijim stadijima razvoja semitskih jezika (1996, str. I.280), a M. Esseezy, citirajući 'Ibn Manzūrov rječnik *Lisān al-ʿArab* iz 13. stoljeća, navodi da je leksem *ḥattā* evoluirao iz imenice *ḥatt* u značenju *trljanje, guljenje* (2006, str. IV.39), M. Waltisberg tvrdi da etimologija prijedloga *ḥattā* još uvijek nije objašnjena (2006, str. I.467–468).

² C. Holes tako ubraja veznik *ḥattā*, zajedno sa veznicima *lammā*, *ʾid*, *ʾidā* i *mundu* u najstarije subordinatore arapske vremenske rečenice (1995, str. 232).

³ Potrebno je naglasiti kako se ovakva karakterizacija lingvističkog opisa leksema *ḥattā* u arapskom jeziku zapravo može generalizirati i primijeniti i na druge sintaktičke fenomene, a posebno na polifunkcionalne lekseme. Naime, s obzirom na prevashodno morfološku motiviranost opisa arapskog jezika u klasičnoj arapskoj gramatici, sintaktičke kategorije u takvom opisu nalaze mjesto samo u kontekstu razmatranja njihovog oblika, tvorbe, rekcije, kongruencije i sličnih morfološki uvjetovanih fenomena. Nažalost, ni u modernim gramatikama arapskog jezika obično ne nailazimo na veću sistematičnost u sintaktičkom opisu. Tako sintaktički opis arapskog jezika ostaje sporadičan, nepotpun, nesistematičan i neusaglašen. Možda je najbolja ilustracija statusa sintakse u istraživanjima arapskog jezika tvrdnja P. Behnstedta i M. Woidicha kako se sintaksa u velikom broju gramatika arapskog jezika i dalje tretira kao siroče (2013, str. 277).

2. OPIS LEKSEMA ḤATTĀ U LITERATURI

Najveći dio prostora posvećenog leksemu ḥattā u literaturi zauzima razmatranje njegove rekcije, tj. različitih oblika imenica i glagola koje njegova upotreba zahtijeva, te subordinatora koji se često upotrebljavaju u kombinaciji s njim.⁴ Za razliku od značajne pažnje poklonjene opisu rekcije leksema ḥattā, analiza i jasno određivanje njegovih sintaktičkih funkcija ostali su uglavnom izvan fokusa i spominju se tek sporadično, tako da se i novije gramatike modernog standardnog arapskog jezika nerijetko naslanjaju na morfološki motiviran opis ovog leksema iz klasičnih gramatika.

Da bismo stekli jasnu predstavu o tome kako je leksem ḥattā opisan u gramatikama arapskog jezika, korisno je prvo razmotriti opis ovog leksema u gramatikama arapskog jezika nastalim na arapskom jeziku,⁵ a zatim razmotriti da li i do kakvih promjena u njegovom opisu dolazi u gramatikama arapskog jezika nastalim na drugim jezicima, kako klasičnim tako i gramatikama modernog standardnog arapskog jezika.

U prvoj skupini gramatika, opis različitih upotreba leksema ḥattā smješten je u poglavlja o pravim prijedlozima i o veznicima koordinacije.⁶ Budući da leksem ḥattā promatraju prvenstveno kao prijedlog,⁷ te da je u fokusu njihovog interesovanja rekcija ovog leksema, autori navode da prijedlog ḥattā u značenju dostizanja krajnje tačke kretanja (*do, sve do*) regira oblik genitiva imenice, te oblike konjunktiva i indikativa imperfekta

⁴ U ovom će radu rekcija i karakteristike upotrebe leksema ḥattā biti razmatrane u odgovarajućim dijelovima rada posvećenim njegovim različitim funkcijama.

⁵ Bitno je naglasiti da u ovoj skupini gramatika praktično ne postoje razlike u opisu leksema ḥattā od perioda klasičnog arapskog jezika do danas.

⁶ Vidi npr.: Barakāt, 2007, str. IV.275–278, V.284–289; Ḥasan, 1999, str. II.482–486, III.580–584; Muḡālāsa, 1997, str. 354, 404; al-Sakkākī, 1987, str. 101, 249. Izuzetak u ovoj skupini autora je M. Ḥamīda, koji u opisu vezničkih sredstava u arapskoj rečenici svrstava leksem ḥattā među koordinatore, ali i među konjunktivne partikule, iako se ne određuje o njihovoj sintaktičkoj funkciji (1997, str. 200–201).

⁷ Tvrdnja da je upotreba leksema ḥattā kao prijedloga, iako danas znatno rjeđa nego njegove druge upotrebe, primarna, te da su se iz nje razvila njegova druga značenja i upotrebe, jedan je od elemenata opisa ovog leksema oko kojeg uglavnom postoji konsenzus. Vidi npr.: Badawi, Carter i Gully, 2004, str. 186; Cantarino, 1975, str. II.296; Waltisberg, 2006, str. 467.

glagola. Njegovu upotrebu uz glagole u konjunktivu objašnjavaju izostavljanjem pretpostavljene konjunktivne partikule *ʾan* poslije leksema *ḥattā*.⁸ Naravno, s obzirom na prvenstveno morfološko ishodište opisa leksema *ḥattā*, sintaktičke funkcije u njemu neminovno izostaju.

Ako je ovakav opis prijedloga *ḥattā* neuobičajen iz perspektive savremene lingvistike, opis upotrebe leksema *ḥattā* kao koordinatora mogao bi se, uz korigiranje njegove pripadnosti funkcionalnim klasama, donekle i objasniti. Naime, u tradicionalnoj arapskoj gramatici, kojoj bez razlike pripadaju djela iz ove skupine, opisani su strogi uvjeti što ih mora ispunjavati koordinator *ḥattā* u značenju (*sve do*) *uključujući i*, izvedenom iz prvobitnog značenja prijedloga *ḥattā*, kada u rečenicu uvodi novi element.⁹ Koordinatorom ga smatraju budući da nekom od rečeničnih dijelova, najčešće objektu ili subjektu, pridružuje drugi objekat, odnosno subjekat.

Za razliku od uveliko usaglašenog opisa leksema *ḥattā* u gramatikama arapskog jezika nastalim na arapskom jeziku, u njegovom se opisu u gramatikama nastalim na drugim jezicima može naći mnoštvo razlika, ali i nagovještaja različitih funkcija ovog leksema. Jedini zajednički imenitelj u takvom opisu jeste status prijedloga *ḥattā*, čiji obuhvat, međutim, pokazuje značajne varijacije. Tako je u jednom broju gramatika upotreba priloga *ḥattā* u značenju *čak*, koja je u klasičnim gramatikama opisana kao forma koordinacije, obrađena u okviru razmatranja prijedloga *ḥattā*.¹⁰ U drugim je, pak, upotreba priloga *ḥattā* svrstana među veznike koordinacije

⁸ Interesantno je da Ḥasan, iako u razmatranju prijedloga *ḥattā* navodi primjer sa glagolom u perfektu, ipak naglašava da *ḥattā* u ovom slučaju nije prijedlog budući da poslije njega ne slijedi oblik imperfekta (1999, str. II.487).

⁹ Takvi su uvjeti, npr., da između rečeničnog člana koji se uvodi koordinatorom *ḥattā* i rečeničnog člana kojem se on dodaje postoji odnos dijela i cjeline, odnos jedinke i skupine, te da se uvedenim rečeničnim članom dodaje ili oduzima sema intenziteta (Ḥamīd, s.a., str. 449–450). Uporedi sa: Barakāt, 2007, str. V.284–289; Ḥasan, 1999, str. III.580–683.

¹⁰ Vidi npr.: Buckley, 2004, str. 295–297; Cantarino, 1975, str. II.296–298; Ryding, 2005, str. 384. Istina, K. Ryding upotrebu priloga *ḥattā* opisuje kao prilog ili prijedlog (2005, str. 384), dok V. Cantarino navodi da je riječ o priložnom značenju i upotrebi leksema *ḥattā*, iako ga obrađuje u poglavlju o prijedlozima (1975, str. II.296; III.93). Isti autor, međutim, čak i leksem *ḥattā* upotrijebljen kao subordinator u značenju *dok ne, sve dok* naziva prijedlogom (Cantarino, 1975, str. III.84).

po uzoru na klasične gramatike, ali bez insistiranja na strogim uvjetima takve upotrebe propisanim u njima.¹¹ Konačno, W. Fischer opisuje upotrebu priloga ḥattā u postklasičnom jeziku kao riječcu (2002, str. 165).

U ovoj skupini gramatika svoje mjesto pronalaze i upotreba subordinatora ḥattā, kao i upotreba ovog leksema u funkciji korelativne partikule. Upotrebi subordinatora ḥattā autori najčešće posvećuju pažnju u kontekstu razmatranja njegove rekcije, tj. upotrebe perfekta, te konjunktiva ili indikativa imperfekta poslije veznika ḥattā, ili pak u razmatranju značenja rečenice koju uvodi.¹² Mnogo rjeđe nailazimo na konkretno upućivanje na sintaktičke funkcije vremenske, posljedične i namjerne rečenice.¹³ Opis korelativne partikule ḥattā uglavnom je ograničen na razmatranje različitih oblika formulaičnih izraza u značenju *neposredne poslijevremenosti*¹⁴ u kojima se partikula ḥattā realizira, kao i rekcije glagola u nadređenoj rečenici.¹⁵ Upotrebu partikule ḥattā autori obično razmatraju u kontekstu upotrebe subordinatora ḥattā, iz čega bi se dalo zaključiti da ne prave

¹¹ Iako bismo takvo nešto očekivali u gramatikama koje se naslanjaju na klasičnu arapsku gramatiku, kao što su djela W. Wrighta (Wright, 1996, str. II.147) i T. Muftića (Muftić, 1997, str. 348), na ovakvu klasifikaciju nailazimo i u gramatici modernog standardnog arapskog jezika (Badawi, Carter i Gully, 2004, str. 302). Kao rezultat izostajanja opisa strogih uvjeta upotrebe koordinatora ḥattā propisanih u klasičnim gramatikama, u ovim izvorima mogu naći mjesto i primjeri gdje se funkcija leksema ḥattā definitivno ne može karakterizirati kao koordinacija (Badawi, Carter i Gully, 2004, str. 302).

¹² Vidi npr.: Badawi, Carter i Gully, 2004, str. 625–627; Buckley, 2004, str. 864–866; Cantarino, 1975, str. III.85–86, III.89; Ryding, 2005, str. 384, 413, 611; Wright, 1996, str. II.29–30.

¹³ Vidi npr.: Fischer, 2002, str. 223–224; Muftić, 1997, str. 457, 640, 643–644.

¹⁴ Termini korišteni u analizi odnosa izraženih prijedlogom ḥattā, ali i odnosa između radnje vremenske i glavne, odnosno nadređene rečenice u dijelu rada posvećenom funkciji veznika i partikule ḥattā, posuđeni su iz semantičke analize prijedloga u hrvatskom jeziku I. Pranjkovića (2001, str. 7–29). Izuzetak su odnos *efektiva* u opisu nedimenzionalnih značenja prijedloga ḥattā i odnos *neposredne poslijevremenosti* u opisu upotrebe partikule ḥattā. Dok je termin *efektiv* skovan za potrebe analize funkcija prijedloga ḥattā u ovom radu, termin *neposredna poslijevremenost* preuzet je iz E. Dizdar i A. Mulović (2004, str. 85–88). Osim toga, bitno je napomenuti da se i opis odnosa izraženih prijedlogom i veznikom ḥattā oslanja na opis odnosa između *objekta lokalizacije* i *lokalizatora*, te *događaja* i *vremenskog lokalizatora* koji u svojoj analizi daje I. Pranjković (2001, str. 7–17).

¹⁵ Vidi npr.: Badawi, Carter i Gully, 2004, str. 628–629; Buckley, 2004, str. 866–867; Cantarino, 1975, str. III.87–89; Al-Warraki, Hassanein, 1994, str. 133, 139.

razliku između ove dvije funkcije leksema *ḥattā*.¹⁶ Jedini izuzetak u tom smislu donose S. Badawi, M. Carter i A. Gully, koji upotrebu partikule *ḥattā* sa “fosiliziranim negativnim izrazima” opisuju kao korelativni subordinator (2004, str. 628–629).

U analizi koja slijedi u ovom radu opisana je upotreba prijedloga *ḥattā* u prijedložnim frazama sa vremenskim, prostornim i nedimenzionalnim značenjima, upotreba priloga *ḥattā* za isticanje različitih formi fraza i rečenica, upotreba veznika *ḥattā* kao subordinatora rečenice u funkciji adverbijalne odredbe vremena, posljedice i namjere, te upotreba korelativne partikule *ḥattā* u različitim formama idiomatskih izraza u funkciji vremenske rečenice sa značenjem neposredne poslijevremenosti. Na sljedećim stranicama prikazani su primjeri upotrebe leksema *ḥattā* u navedenim funkcijama preuzeti iz djela koja pripadaju književnoumjetničkom stilu modernog standardnog arapskog jezika.

3. LEKSEM *ḤATTĀ* U FUNKCIJI PRIJEDLOGA

Prijedlog *ḥattā* pravi je (primarni ili neizvedeni) prijedlog u arapskom jeziku i, za razliku od većine drugih arapskih prijedloga, ne upotrebljava se sa skraćenim oblicima ličnih zamjenica. Njegovo značenje u literaturi obično se opisuje kontrastiranjem sa značenjem prijedloga *ʾilā*.¹⁷ Dok prijedlog *ʾilā* označava samo direktivno kretanje ka prostornom ili vremenskom lokalizatoru, prijedlog *ḥattā* označava kretanje ka lokalizatoru i njegovo dostizanje, tj. dostizanje krajnje tačke kretanja.

3.1. Vremensko značenje prijedloga *ḥattā*

Iako je u opisu značenja prijedloga uobičajeno prvo promatrati njihovo prostorno značenje budući da se vremensko značenje obično razvija iz prostornog, u ovom će radu prvo biti opisano vremensko značenje prijedloga *ḥattā*. Razlog za to jeste, s jedne strane, mnogo veća frekventnost njegove

¹⁶ Vidi npr.: Buckley, 2004, str. 866–867; Cantarino, 1975, str. III.87–89.

¹⁷ Vidi npr.: Buckley, 2004, str. 294; Cantarino, 1975, str. II.296; Muftić, 1997, str. 457; Wright, 1996, str. II.146.

upotrebe u vremenskom značenju, a, s druge strane, činjenica da neki autori dovode u pitanje upotrebu prijedloga ḥattā u prostornom značenju.¹⁸

Prijedlog ḥattā upotrijebljen u značenju *direktivno-granične temporalnosti* označava da se događaj odvija do granice vremenskog odsječka označenog vremenskim lokalizatorom. Ova njegova upotreba ilustrirana je narednim primjerima.

فَالطَّرِيقُ نَحْتَ حُجْرَتِهَا لَا يَنَامُ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ، (...) ¹⁹(Bayna al-qaṣrayn, str. 5)

(...) ulica ispod njene sobe ne smiruje se sve do zore, (...)
(Put između dva dvorca, str. 5)

The street noise outside her room would continue until dawn.
(Palace Walk, str. 1)

(...) وَظَنَّ أَنَّهُ سَيَبْقَى بِالْفِرْدَوْسِ حَتَّى آخِرِ الْأَجَلِ، (...)
(al-Ḥarāfiš, str. 11)

(...) misleći da će večno u raju ostati.
(Saga o bednicima, str. 12)

(...) and imagined he would remain in this paradise till the end of time.
(The Harafish, str. 6)

U prijevodu na srpski jezik, prijedložna fraza s prijedlogom ḥattā na poziciji upravnog člana prevedena je prilogom *večno*. Prijevod koji bi u većoj mjeri odražavao strukturu arapske rečenice bio bi: *i mislio je da će ostati u raju do samog kraja*.

¹⁸ V. Cantarino navodi kako se čini da se prijedlog ḥattā više ne upotrebljava u prostornom značenju (1975, str. II.296), a K. Ryding odlazi korak dalje i tvrdi kako prijedlog ḥattā označava kretanje u vremenu, a ne u prostoru (2005, str. 384). T. Muftić, s druge strane, samo napominje kako se prijedlog ḥattā češće upotrebljava u značenju dostizanja cilja kretanja u vremenu nego u prostoru (1997, str. 457).

¹⁹ Budući da korpus korišten pri izradi ovog rada obuhvata po više djela jednog autora, uz primjere iz korpusa i njihove prijevode bit će naveden naziv djela, tj. romana ili kratke priče, i broj stranice. Uz primjere će biti navedeni njihovi prijevodni ekvivalenti iz objavljenih prijevoda djela na bosanski, srpski i engleski jezik koji su bili dostupni tokom izrade rada. U primjerima navedenim u radu, leksom ḥattā i fraze ili rečenice koje on uvodi označeni su podvlačenjem. Na isti način označeni su i njihovi prijevodni ekvivalenti u navedenim prijevodima primjera.

مَكْتَبَةُ التَّارِيخِ مُنْذُ الْعَصْرِ الْخَالِي حَتَّى عَصْرِ الدَّرَّةِ.
(*Tartara fawqa al-Nīl*, str. 12)

Tu je čitava povijest, od prahistorije pa sve do atomskog doba.
(*Razgovori na Nilu*, str. 21)

It was a library of history, from the dawn of time to the atomic age, (...)
(*Adrift on the Nile*, str. 13)

(...) وَلَكِنْ خُذِي حِذْرَكَ مِنْهُ فَهُوَ يَقُولُ إِنَّهُ مَا زَالَ يَفْتَقِدُ حَتَّى الْيَوْمِ أَنْمُودَجَهُ
الْمُفَضَّلَ مِنَ النِّسَاءِ.
(*Tartara fawqa al-Nīl*, str. 19)

*Međutim, dužnost mi je da te upozorim u vezi s njim, jer on ni sam
ne krije da sve do danas nije pronašao svoju idealnu družicu.*
(*Razgovori na Nilu*, str. 33)

*But beware of him, my dear, for he says that to this day he has not found the perfect
ideal of womanhood...*
(*Adrift on the Nile*, str. 27)

وَتَرَى كَيْفَ يُفَسِّرُ الرَّاصِدُ مَجْلِسَنَا الضَّاحِكَ مَا بَيْنَ اجْتِمَاعِ شَمْلِهِ حَتَّى تَقْوُضِهِ؟
(*Tartara fawqa al-Nīl*, str. 33)

*No, kako li bi taj posmatrač sudio o našem komedijaškom posijelu, počev od samog
okupljanja pa sve do završetka?*
(*Razgovori na Nilu*, str. 54)

*How, I wonder, does the observer of our evenings full of laughter interpret what
goes on between the meetings and the partings?*
(*Adrift on the Nile*, str. 52)

Prijedlog *hattā* je u arapskoj rečenici gotovo redundantan poslije prijedloga *bayna* (između) i upotrijebljen je samo radi insistiranja na dostizanju krajnje granice kretanja u vremenu. Stoga je u prijevodu na engleski jezik potpuno izostavljen, dok je u prijevodu na bosanski jezik sačuvan.

3.2. Prostorno značenje prijedloga ḥattā

Prijedlog ḥattā upotrijebljen u značenju *direktivno-granične lokativnosti* označava da se objekt lokalizacije kreće ka lokalizatoru i dostiže lokalizator kao krajnju granicu kretanja. Iako je u okviru razmatranja vremenskog značenja prijedloga ḥattā bilo riječi o preispitivanju upotrebe prijedloga ḥattā u prostornom značenju, te o manjoj frekventnosti takve upotrebe u odnosu na njegovu upotrebu u vremenskom značenju, primjeri koji slijede potvrđuju da je upotreba prijedloga ḥattā u prostornom značenju i dalje prisutna i ovjerena u djelima moderne arapske književnosti.

(...) وَوَدَّعْتُهُ حَتَّى بَابِ الْعَرَبِيَّةِ، (...)
("al-Šahāda", str. 18)

Ispratio sam ga do vrata vagona.
(“Svedočanstvo”, str. 55)

وَفَرَّ الصَّفَحَاتِ الْبَاقِيَةِ حَتَّى الْغُلَافِ فَلَمْ يَعْثُرْ عَلَى كَلِمَةٍ وَاحِدَةٍ.
(Ṭarṭara fawqa al-Nīl, str. 59)

Na brzinu prelista ostale stranice, do zadnje korice,
ne našavši ni jednu jedinu riječ.
(Razgovori na Nilu, str. 89)

He turned over the succeeding pages until he reached the cover,
but found not another word.
(Adrift on the Nile, str. 100)

(...) ثُمَّ مَضَى صَوْبَ الصَّاعَةِ، وَمِنْهَا إِلَى الْغُورِيَّةِ حَتَّى قَهْوَةِ سَيِّ عَلِيٍّ، (...)
(Bayna al-qaṣrayn, str. 69)

Uputi se prema Sagi, pa onda prema Guriji do kafane gos'n Alija.
(Put između dva dvorca, str. 128)

He proceeded to the Goldsmiths Bazaar and from there to al-Ghuriya
till he reached al-Sayyid Ali's coffee shop.
(Palace Walk, str. 91)

U oba prethodna primjera je u prijevodu na engleski jezik prijedložna fraza s prijedlogom ḥattā na poziciji upravnog člana prevedena rečenicom u funkciji adverbijalne odredbe vremena.

أَوْصَلَهُمَا رَجَبٌ حَتَّى الْبَابِ، (...)
(*Tartara fawqa al-Nīl*, str. 68)

Redžep ih otprati do vrata.
(*Razgovori na Nilu*, str. 102)

Ragab accompanied them to the door, (...)
(*Adrift on the Nile*, str. 115)

(...) وَلَشَدَّ مَا كَانَ الْبُهْوُ مَوْسُومًا بِطَايِعِ بَلَدِيَّ جَذَابٍ بِكَنْبَاتِهِ الْمُتَلَاصِقَةِ الْمُزْرَكَشَةِ النَّاعِمَةِ
الْمُوحِيَةِ بِالنَّفَاسَةِ وَالْخَلَاعَةِ، الْمُمْتَدَّةِ عَلَى الْجَانِبَيْنِ حَتَّى الصَّدْرِ، (...)
(*Bayna al-qaṣrayn*, str. 75)

Koliko je salon bio u znaku prijatne domaće atmosfere sa svojim nanizanim, ukrašenim i mekanim kanabeima, koji su mamili na uživanje i opuštenost, a koji su se protezali sa obje strane sve do vrha salona, (...)
(*Razgovori na Nilu*, str. 138)

The chamber was remarkable for its attractive, Egyptian look. A row of comfortable sofas with brocade upholstery, suggesting both luxury and dissipation, stretched out on either side (...)
(*Adrift on the Nile*, str. 97)

Prijedložna fraza s prijedlogom *ḥattā* na poziciji upravnog člana u prijevodu na engleski jezik je u ovom slučaju u potpunosti izostavljena.

3.3. Nedimenzionalna značenja prijedloga *ḥattā*

Iako je u literaturi upotreba prijedloga *ḥattā* opisana isključivo u dimenzionalnim značenjima, najčešće u vremenskom, a rjeđe i u prostornom značenju, u korpusu koji je poslužio za izradu ovog rada pronađeni su i primjeri upotrebe prijedloga *ḥattā* u nedimenzionalnom značenju *metronala*. U značenju metronala, prijedlog *ḥattā* označava mjeru u kojoj, tj. do koje je radnja izvršena.²⁰

²⁰ Interesantno je da je ovakva upotreba prijedloga *ḥattā* suprotstavljena njegovom opisu u tradicionalnoj arapskoj gramatici, gdje autori insistiraju na tome da imenica koja slijedi poslije prijedloga *ḥattā* mora označavati krajnju tačku kretanja, te da upotreba prijedloga *ḥattā* uz imenicu u značenju mjere do koje se radnja vrši nije uobičajena (al-Sakkāki, 1987, str. 101; al-Sayyid, 1975, str. 348).

(...) وَبَيْنَ يَدَيْهَا مِدْقَاءٌ كَبِيرَةٌ دُفِنَتْ كَنْجَةُ الْقَهْوَةِ حَتَّى النِّصْفِ فِي جَمْرَتِهَا الَّتِي يَغْلُوهَا
الرَّمَادُ، (...)
(Bayna al-qaṣrayn, str. 42)

(...) *pred njom je bila povelika mangala, u čijem je pepelom prikrivenom žaru
do polovine bila zapretana džezva za kafu.*
(Put između dva dvorca, str. 75)

*In front of her was a large brazier where the coffeepot was half
buried in the embers topped by ashes.*
(Palace Walk, str. 52)

(...) أَحْفَى زُجَاجَةً مَمْلُوءَةً حَتَّى النِّصْفِ فِي مَكَانٍ خَفِيِّ لِلرُّجُوعِ إِلَيْهَا عِنْدَ الضَّرُورَةِ
الْقُصْوَى، (...)
(Bayna al-qaṣrayn, str. 200–201)

(...) *sakrio pola flaše pića na skrovito mjesto da bi joj se vratio u slučaju krajnje
nužde.*
(Put između dva dvorca, str. 370)

(...) *he took the precaution of hiding a half-filled bottle in a secret place so he could
retrieve it if there was a pressing need.*
(Palace Walk, str. 264)

Konstrukcija prijedložne fraze samo je u prijevodu prvog navedenog primjera na bosanski jezik izražena prijedložnom frazom. U prijevodu na engleski jezik, prijedložna fraza s prijedlogom ḥattā na poziciji upravnog člana u oba je primjera izražena prilogom *half*, a i u prijevodu drugog primjera na bosanski jezik u prijevodu je također upotrijebljen prilog *pola*. Prijevod koji bi u većoj mjeri odražavao strukturu arapske rečenice bio bi: *sakrio je do polovine punu flašu na skrovito mjesto da bi joj se vratio u slučaju krajnje nužde.*

(...) لَمْ يَكُنْ يَبْدُو مِنْهَا إِلَّا وَجْهَهَا؛ إِذْ اشْتَمَلَتْ بِبَطَائِيَّةٍ حَتَّى الذَّقْنِ، (...)
(Bayna al-qaṣrayn, str. 323)

Vidjelo joj se samo lice jer je, sve do brade, bila pokrivena dekom.
(Put između dva dvorca, str. 604)

Since she was wrapped in a blanket up to her chin, only her face was visible, (...)
(Palace Walk, str. 429)

U narednom primjeru prijedlog *ḥattā* ima ne samo značenje metronala, odnosno mjere u kojoj se radnja vrši, nego i značenje posljedice vršenja radnje. Stoga bi se značenje prijedloga *ḥattā* u ovom i sličnim primjerima moglo posmatrati kao svojevrsno značenje *efektiva*, tj. značenje posljedice vršenja glagolske radnje.

وَمَعَ أَنَّهُ كَانَ يُعَاقِرُ الْخَمْرَ كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى إِفْرَاطٍ فِي الشُّرْبِ حَتَّى السُّكْرِ، إِلَّا أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ
لِيُقَرَّرَ الْعُودَةَ إِلَى بَيْتِهِ حَتَّى تُزَايِلَهُ سُورَةُ الْخَمْرِ، (...) (Bayna al-qasrayn, str. 11)

Iako je svake noći mnogo pio, toliko da bi se potpuno opio, on se ipak nije odlučivao na povratak kući sve dok ga pijanstvo ne bi popustilo (...)
(Put između dva dvorca, str. 16)

Although he was in the habit of drinking to the point of intoxication every night, he postponed his return home until the effects of the wine had worn off (...)
(Palace Walk, str. 9)

U prijevodu na bosanski jezik, prijedložna fraza s prijedlogom *ḥattā* na poziciji upravnog člana prevedena je zavisnom rečenicom u funkciji adverbijalne odredbe posljedice. Prijevod koji bi u većoj mjeri odražavao strukturu arapske rečenice bio bi: *Iako je svake noći pretjerivao u piću, do potpune opijenosti, ipak se nije odlučivao na povratak kući sve dok ga pijanstvo ne bi popustilo.*

4. LEKSEM *ḤATTĀ* U FUNKCIJI PRILOGA

Upotreba leksema *ḥattā* u funkciji priloga za isticanje, odnosno naglašavanje, veoma je frekventna u obrađenom korpusu. U ovoj upotrebi, o čijim je različitim karakterizacijama u literaturi bilo dosta riječi, prilog *ḥattā* može naglašavati riječi, fraze i cijele rečenice. U primjerima koji slijede prilog *ḥattā* upotrijebljen je s ciljem isticanja uz imeničke fraze, prijedložne fraze i rečenice.

حَتَّى النِّسَاءُ كُنَّ يَتْرُكْنَ مَا فِي أَيْدِيهِنَّ مِنْ عَجِينٍ أَوْ خَبِيزٍ أَوْ طِينٍ وَيُسْرِعْنَ مَلْهُوqَاتٍ
إِلَى الْخَلِيجِ، (...) (al-Ḥarām, str. 10)

Čak i žene napustiše miješenje tijesta ili gline i pohitaše prema kanalu (...)
(Haram, str. 10)

*Even the women left whatever they were doing, putting down the dough,
bread or clay that was in their hands, and hurried breathlessly to the canal, (...)*
(The Sinners, str. 5)

وَتَمَشَّى عَبْدُ الْكَرِيمِ فِي الْوَاسِعَةِ وَأَذْنُهُ لَا تَسْمَعُ حِسًّا وَلَا حَرَكَةً، وَلَا حَتَّى صَيَحَةً فَرَحَةً، (...) (‘‘Arḥaṣ layālī’’, str. 8)

*Abdu-l-Kerim je išao poljanom, do ušiju mu nije dopirao nikakav zvuk niti pokret,
čak ni pijev pijetla, (...)*
(‘‘Bijedna noć’’, str. 96)²¹

وَلَمْ يَكُنْ فِكْرِي أَفْنَدِي حَتَّى فِي حَاجَةٍ لِسُؤَالِ الْمَرْأَةِ، (...) (al-Ḥarām, str. 18)

Uostalom, nije ni bilo potrebe da Fikri-efendija pita staricu.
(Haram, str. 25)
Fikri Afendi did not even need to question the old woman, (...)
(The Sinners, str. 18)

U arapskoj rečenici prilog ḥattā naglašava prijedložnu frazu u funkciji predikata imenske rečenice. Analitički prikaz rečenice glasio bi: *nije bio Fikri-efendija čak u potrebi za pitanjem žene*.²² U prijevodu na bosanski jezik, prilog ḥattā nije izražen, ili eventualno možemo pretpostaviti da je preveden prilogom *uostalom*. Prijevod rečenice sa izraženim prilogom ḥattā bio bi: *nije bilo čak ni potrebe da Fikri-efendija pita staricu*.

²¹ Bitno je naglasiti kako su u rečenici s ciljem naglašavanja i ostvarivanja većeg stilskog potencijala upotrijebljeni i polisindet i ponavljanje partikule za negaciju, koji zajedno tvore svojevrsnu figuru gradacije.

²² U ovom je slučaju analitički prikaz tek doslovan prijevod rečenice s arapskog jezika. Radi lakšeg čitanja, riječi su stavljene u odgovarajuće oblike, što je bilo moguće budući da struktura arapske rečenice odgovara potencijalnoj strukturi rečenice u bosanskom jeziku.

(...) يَرْضَى بِالْمَلِيمِ أَوْ بِالرَّغِيفِ أَوْ حَتَّى بِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ.
(*al-Harāfiš*, str. 16)

Zadovoljiće se kakvom parom ili hlebom, čak i lepom rečju.

(*Saga o bednicima*, str. 17)

(...) *grateful for the odd coin or loaf of bread, or even a kind word.*

(*The Harafish*, str. 12)

U strukturi navedene arapske rečenice prilog *hattā* vezuje se za prijedložnu frazu *bi kalima ṭayyiba*. U prijevodu na srpski jezik upotrijebljena je padežna konstrukcija *lepom rečju*, dok je u prijevodu na engleski jezik zadržana forma prijedložne fraze *for a kind word*.

Interesantno je primijetiti da ni u jednom od navedenih primjera prilog *hattā* sam za sebe nema funkciju uvođenja novog rečeničnog člana, opisanu u tradicionalnoj arapskoj gramatici. Tako je u prvom primjeru prilog *hattā* upotrijebljen na početku rečenice ispred imeničke fraze u funkciji subjekta, u drugom i četvrtom primjeru prije imenica u funkciji objekta uvedenih koordinatorom *wa* i *ʾaw*, a u trećem primjeru prije prijedložne fraze u funkciji imenskog predikata kao obaveznog dijela rečenice.

Upotrebu priloga *hattā*, koja bi zadovoljavala uvjete propisane u tradicionalnoj arapskoj gramatici, te u kojoj se može reći da prilog *hattā* zaista uvodi novi dio rečenice, nalazimo u primjeru:

فَتَعَلَّمْتُ مِنْ هَذَا الدَّرْسِ وَغَيْرِهِ مِمَّا لَحِقَ بِهِ أَنَّهَا تُطِيقُ كُلَّ شَيْءٍ — حَتَّى مُعَاشَرَةِ
الْعَفَّارِيَّتِ — إِلَّا أَنْ يُحَمَّرَ لَهَا عَيْنَ الْعَصَبِ، (...)
(*Bayna al-qaṣrayn*, str. 8)

*Iz ove i sljedeće lekcije naučila je da može podnijeti sve, čak da opšti i sa demonima,
ali ne može podnijeti srdit, bijesan pogled.*

(*Put između dva dvorca*, str. 9)

*She learned from this, and from the other lessons that followed, to adapt
to everything, even living with the jinn, in order to escape the glare of his wrathful eye.*

(*Palace Walk*, str. 4)

U prijevodu na bosanski jezik imenička fraza koja slijedi poslije priloga ḥattā prevedena je rečenicom. Prijevod koji bi u većoj mjeri odražavao strukturu arapske rečenice bio bi: *Iz ove i lekcija koje su uslijedile naučila je da može podnijeti sve, čak i druženje sa demonima, samo ne njegov bijesni pogled.*

(...) مَعَ أَنَّهُ كَانَ لَهُ — مِثْلَمَا لِمُعْظَمِ النَّاسِ — عِلَاقَاتٌ قَبْلَ أَنْ يَتَزَوَّجَ وَحَتَّى بَعْدَ أَنْ تَزَوَّجَ.
(al-Ḥarām, str. 12)

(...) iako je, kao i većina drugih muškaraca, imao odnose sa ženama prije nego što se oženio, čak i poslije ženidbe.
(Haram, str. 13)

Although Fikri Afendi, like most people, had had relationships with women before he got married and even afterwards, (...)
(The Sinners, str. 8)

U navedenim je prijevodima rečenica koju naglašava prilog ḥattā prevedena prijedložnom frazom, odnosno prilogom. Prijevod koji bi u većoj mjeri odražavao strukturu arapske rečenice bio bi: *iako je, kao i većina drugih muškaraca, imao odnose sa ženama prije nego što se oženio, pa čak i nakon što se oženio.*

(...) النَّسَاءُ كُلُّهُنَّ يَخْرُجْنَ حَتَّى مِنْ غَيْرِ أَنْ يَرْتَدِينَ «الْمَلَسَ» الْأَسْوَدَ فَوْقَ ثِيَابِهِنَّ الْمُلَوَّنَةِ، (...)
(al-Ḥarām, str. 12)

(...) sve su se slobodno pokazivale ne noseći čak ni crni šal preko obojene odjeće.
(Haram, str. 15)
All of the women went out even without wearing a malas over their coloured dresses.
(The Sinners, str. 9)

U prijevodu na bosanski jezik, rečenica je organizirana tako da prilog ḥattā naglašava imeničku frazu *crni šal*. Prijevod koji bi u većoj mjeri odražavao strukturu arapske rečenice bio bi: *sve su žene izlazile, a da čak nisu oblačile ni crni šal preko raznobojne odjeće.*

وَفِي أَعْمَقِ أَغْوَارِهِ — وَحَتَّى لَوْ كَانَ قَدْ قَرَأَ الْخَبَرَ فِي جَرِيدَةِ الْمُقَطَّمِ نَفْسَهَا الَّتِي يُؤْمِنُ
بِكُلِّ كَلِمَةٍ تَقُولُهَا — فَإِنَّهُ كَانَ يَجِدُ نَفْسَهُ لَا يَكَادُ يُصَدِّقُ الْخَبَرَ، (...) (al-Ḥarām, str. 11)

*U dubini duše nije vjerovao takvim pričama čak ni kada ih je čitao u listu
al-Mukatam čiju je svaku riječ, inače, smatrao istinitom.
(Haram, str. 12–13)*

*Deep inside himself, even if he had read the news in the Muqattam newspaper
itself (every word of which he believed wholeheartedly), he would have found
himself scarcely able to believe it (...) (The Sinners, str. 7)²³*

5. LEKSEM ḤATTĀ U FUNKCIJI SUBORDINATORA

Upotrijebljen kao subordinator rečenica u funkciji adverbijalne odredbe vremena, posljedice i namjere, leksem ḥattā zadržava svoje prvobitno značenje, razvijeno iz prijedložnog značenja kretanja do i dostizanja krajnje tačke kretanja u vremenskoj ili prostornoj dimenziji, ili pak u nedimenzionalnom, figurativnom značenju. Stoga se nerijetko njegovo značenje i funkcija rečenice koju uvodi mogu protumačiti dvojako. Tako je česta sinonimija, odnosno mogućnost dvojakog tumačenja vremenskih i posljedičnih rečenica, ali i vremenskih i namjernih rečenica uvedenih subordinatorom ḥattā.

5.1. Leksem ḥattā kao subordinator vremenske rečenice

Kao subordinator rečenice u funkciji adverbijalne odredbe vremena, veznik ḥattā upotrebljava se u značenju *direktivno-granične temporalnosti*, tj. označava vremensku granicu vršenja radnje glavne rečenice. Ponekad dostizanje vremenske granice podrazumijeva i nastanak posljedice radnje glavne rečenice, a nekad se kretanje ka vremenskoj granici može poistovjetiti s namjerom postizanja odgovarajuće posljedice radnje. U takvim slučajevima, kako je već naglašeno, vremenska rečenica uvedena subordinatorom ḥattā može istovremeno biti i posljedična ili namjerna. Mogućnost takvog

²³ Prilog ḥattā inače se često upotrebljava s ciljem isticanja, odnosno dodavanja intenziteta pogodbenim i koncesivnim rečenicama. Vidi npr.: Badawi, Carter i Gully, 2004, str. 644, 669; Buckley, 2004, str. 751; Ryding, 2005, str. 676.

dvojakog tumačenja, barem u slučaju namjerne rečenice, donekle je ograničena upotrebom glagolskih oblika u zavisnoj rečenici uvedenoj subordinatom ḥattā. Po pravilu, u rečenici kojom se iskazuje čista vremenska granica vršenja radnje, poslije subordinatora ḥattā mogu biti upotrijebljeni oblici perfekta ili indikativa imperfekta glagola.²⁴ Međutim, ukoliko je radnja zavisne rečenice uvedene subordinatom ḥattā smještena u budućnost u odnosu na radnju glavne rečenice, glagol u zavisnoj rečenici ima oblik konjunktiva.²⁵

جَعَلْتُ تَنْظُرُ إِلَى الطَّرِيقِ، وَتُنْصِتُ إِلَى السُّمَارِ حَتَّى تَرَامَى إِلَيْهَا وَقَعُ سَنَابِكِ جَوَادٍ، (...)
(Bayna al-qasrayn, str. 9)

Gledala je na ulicu i slušala noćobdije, dok do nje ne doprije topot konjskih kopita.
(Put između dva dvorca, str. 12)

*She continued to watch the road and listen to the people chat
until she heard a horse's hoofbeats.*
(Palace Walk, str. 6)

(...) وَسُفْتُ أَنَا فِيهَا رَغْبَةً فِي الْإِحْتِفَاطِ بِاللَّقَبِ، مَضَيْتُ أَذَاكِرُ كَالْآلَةِ حَتَّى انْتَقَلَ الْحِفْنِي
أَقْنَدِي إِلَى مَدْرَسَةِ أُخْرَى.
(“al-Šahāda”, str. 17)

(...) *a ja sam se trudio da taj naziv zadržim
sve dok Mustafa-efendi nije prešao u drugu školu.*
(“Svedočanstvo”, str. 54)

ظَلَّ سَائِرًا هَكَذَا وَوَرَاءَهُ الْجَمْعُ حَتَّى وَصَلُوا فِي النَّهَائَةِ إِلَى «أُمِّ التَّرْحِيلَةِ» كَمَا كَانَ
يَدْعُوهَا أَطْفَالُ الْعَرْبَةِ...
(al-Ḥarām str. 17)

Hodao je tako sa svojom grupom sve dok najzad ne stiže do starice koju su djeca
nazvala “majkom došljaka”.
(Haram, str. 25)

He kept this up, the group of men following him, until they came upon the woman
whom the farm children called “Old Mother Migrant”.
(The Sinners, str. 17)

²⁴ Vidi npr.: Fischer, 2002, str. 109; Wright, 1996, str. II.29–30.

²⁵ Vidi npr.: Buckley, 2004, str. 865; Cantarino, 1975, str. III.85.

Vremensko značenje je u ovom primjeru neodvojivo od posljedičnog budući da rečenica uvedena subordinatorom *ḥattā* istovremeno označava i vremensku granicu do koje se radnja vršila, ali i posljedicu, tj. rezultat vršenja radnje. Slične rečenice koje istovremeno imaju funkciju adverbijalne odredbe vremena i adverbijalne odredbe posljedice bit će navedene u okviru razmatranja posljedične rečenice uvedene subordinatorom *ḥattā*.

(...) فَتَقُومُ عَلَى خِدْمَتِهِ حَتَّى يَنَامَ.
(Bayna al-qaṣrayn, str. 5)

(...) i da ga posluži dok on ne zaspi.
(Put između dva dvorca, str. 5)

Then she would serve him until he went to sleep.
(Palace Walk, str. 1)

(...) تَغْفُو سَاعَةً، وَتَأْرُقُ أُخْرَى، حَتَّى يَعُودَ الزَّوْجُ الْعَتِيدُ مِنْ سَهْرَةٍ طَوِيلَةٍ.
(Bayna al-qaṣrayn, str. 7)

(...) čas kunjajući, čas posve budna, čeka svog uvaženog muža da se vrati sa noćne sjedeljke.
(Put između dva dvorca, str. 7)

She would doze for an hour and lie awake the next, until her redoubtable husband returned from a long night out.
(Palace Walk, str. 3)

U prijevodu na bosanski jezik, vremenska rečenica uvedena subordinatorom *ḥattā* prevedena je objekatskom rečenicom sa proleptičkim konstituentom. Prijevod koji bi u većoj mjeri odražavao strukturu arapske rečenice bio bi: čas kunjajući, čas posve budna, čeka dok se njen uvaženi muž ne vrati sa noćne sjedeljke.

(...) فَمَا تَمَالَكَ أَنْ رَفَعَ عَيْنَيْهِ إِلَى وَجْهِ أَبِيهِ حَتَّى إِذَا مَا اتَّقَتَا بَعَيْنَيْهِ الزَّرْقَاوَيْنِ الْحَادَتَيْنِ
خَفَضَهُمَا مُتَوَرِّدًا لَوَجْهِ لَائِدًا بِالصَّمْتِ، (...)
(Bayna al-qaṣrayn, str. 214)

Nije mogao da se savlada a da ne podigne pogled prema očevom licu, ali kad su se njegove oči srele sa očevim strogim, plavim očima, on obori pogled, porumenje i produži da čuti.
(Put između dva dvorca, str. 394)

He could not keep himself from raising his eyes to look at his father's face. When they met his father's piercing blue ones, he looked down, blushed and kept silent.
(Palace Walk, str. 282)

Zapravo, upotreba subordinatora ḥattā ispred rečenice uvedene pogodbe-nim ili vremenskim subordinatorom 'idā podrazumijeva ostvarivanje jedne vremenske rečenice u drugoj, budući da u takvim slučajevima subordinator 'idā ima isključivo vremensko značenje.²⁶ Uz subordinatore ḥattā i 'idā se, kao u navedenom primjeru, često upotrebljava partikula mā, koja ne dovo-di do promjene značenja. Tako prijevod ovog primjera koji bi u većoj mjeri odražavao strukturu arapske rečenice glasi: *Nije mogao da se savlada da ne podigne pogled prema očevom licu sve dok, kad se njegove oči sretoše sa očevim strogim, plavim očima, ne obori pogled, porumenje i produži da čuti.*

Međutim, s obzirom na frekventnost upotrebe subordinatora ḥattā ispred subordinatora 'idā, neki autori govore o srastanju dvaju subordinatora u slo-ženi veznički izraz, ili pak navode prijevodne ekvivalente izraza ḥattā 'idā koji upućuju na njihov tretman kao složenog vezničkog izraza.²⁷ Neovisno o tretmanu ove konstrukcije u gramatici, u njenom prijevodu na druge jezike dva se subordinatora redovito tretiraju kao jedan. Pritom se vremenska re-čenica uvedena subordinatorom ḥattā često prevodi nezavisnom rečenicom, kao što je slučaj i u navedenim prijevodima na bosanski i engleski jezik.

5.2. Leksem ḥattā kao subordinator posljedične rečenice

Kao subordinator rečenice u funkciji adverbijalne odredbe posljedice, veznik ḥattā upotrebljava se u značenju *efektiva*, tj. označava posljedicu vr-šenja radnje glavne rečenice. Kako je već naglašeno, zavisna rečenica uve-dena subordinatorom ḥattā često istovremeno označava i posljedicu radnje

²⁶ Vidi npr.: Badawi, Carter i Gully, 2004, str. 627–628; Buckley, 2004, str. 736; Cantarino, 1975, str. III.90–93.

²⁷ Vidi npr.: Buckley, 2004, str. 736; Cantarino, 1975, str. 91–93; Fischer, 2002, str. 225.

glavne rečenice, ali i vremensku granicu vršenja radnje. Rekacija subordinatora *hattā* u ovoj je vrsti rečenice najsloženija budući da se u njoj mogu upotrijebiti oblici perfekta, indikativa imperfekta i konjunktiva, a izbor između upotrebe konjunktiva ili indikativa imperfekta zavisi od toga da li posljedica radnje nastaje uz prisutnu namjeru, spremnost ili barem očekivanje agensa, ili je sasvim neočekivana.²⁸ Jedan broj autora, pak, ukazuje na to da, usprkos propisanim pravilima upotrebe konjunktiva i indikativa imperfekta poslije subordinatora *hattā*, u nekim slučajevima nije sasvim jasno koji oblik upotrijebiti, te da je njihova upotreba često neselektivna.²⁹

(...) فَإِذَا مَا زَا حَمَ وَزَا حَمَ حَتَّى وَصَلَ إِلَيْهِ وَحَدَّقَ فِيهِ (...)
(*al-Harām*, str. 10)

(...) *te su se probijali k njemu i jedno vrijeme su zurili u njega*, (...)
(*Haram*, str. 10)

He would push and shove until he got through and could stare at it, (...)
(*The Sinners*, str. 5)

U prijevodu na bosanski jezik, dvije koordinirane vremenske/posljedične rečenice uvedene subordinatorom *hattā* izražene su različitim konstrukcijama: prijedložnim izrazom i nezavisnom rečenicom. Prijevod koji bi u većoj mjeri odražavao strukturu arapske rečenice bio bi: *te su se probijali dok ne bi/tako da bi došli do njega i mogli zuriti*. Iako su ovdje uvrštene kao posljedične rečenice, obje su rečenice istovremeno i vremenske i posljedične po svojoj funkciji budući da obje izražavaju kako vremensku granicu do koje se radnja vršila tako i posljedicu vršenja radnje.

(...) بَلْ دَارَ بِقَدَمَيْهِ عَلَيْهَا حَتَّى لَمْ يَبْقَ مِنْهَا سِوَى النُّقْطَةِ وَقَدْ خَرَجَتْ مِنْهَا خُطُوطٌ
مَبْنُورَةٌ، (...)
(*al-Harām*, str. 17)

²⁸ Vidi npr.: Fischer, 2002, str. 109; Wright, 1996, str. II.29–30.

²⁹ Vidi npr.: Fischer, 2002, str. 109; Waltisberg, 2006, str. 468; Wright, 1996, str. II.30.

Onda stupi u krug koji izbrisa, tako da ostadoše samo tačka i linije...

(Haram, str. 24)

Then he erased it. He even ground his heel into it until all that was left was the central dot with a few broken lines emerging...

(The Sinners, str. 17)

I u ovom je primjeru u rečenici uvedenoj subordinatorom ḥattā posljedično značenje neodvojivo od vremenskog, tako da rečenica istovremeno može imati funkciju adverbijalne odredbe vremena i adverbijalne odredbe posljedice. Interesantno je primijetiti da je u prijevodu na bosanski jezik rečenica prevedena posljedičnom, dok je u prijevodu na engleski jezik prevedena vremenskom rečenicom.

وَقَدْ أَطَاعَتْ وَتَفَانَتْ فِي الطَّاعَةِ، حَتَّى كَرِهَتْ أَنْ تَلُومَهُ عَلَى سَهْرِهِ وَلَوْ فِي سِرِّهَا، (...)
(Bayna al-qaṣrayn, str. 8)

Potpuno se predala, tako da više nije imala volje da ga grdi zbog noćnih izlazaka,
čak ni negdje duboko u sebi.

(Put između dva dvorca, str. 9–10)

She yielded so wholeheartedly that she even disliked blaming him privately for his
nights out.

(Palace Walk, str. 4)

(...) وَلَمْ يَعُدْ يَعْرِفْ مَوْضِعَ قَدَمَيْهِ الْكَبِيرَتَيْنِ الْمُفْلِطَحَتَيْنِ اللَّتَيْنِ تَشَقَّقُ أَسْفُلُهُمَا،
حَتَّى يَكَادُ الشَّقُّ يَبْلَعُ الْمِسْمَارَ، فَلَا يَبِينُ لَهُ رَأْسٌ.
(“Arḥaṣ layālī”, str. 7)

(...) nije više znao gdje staje svojim ogromnim, plosnatim tabanima koji su bili
toliko ispuicali da bi jedna pukotina mogla primiti i čitav ekser, skupa sa glavom.

(“Bijedna noć”, str. 95)

وَصَحَبَتِ الْمَرْأَةُ عَلَى آخِرِ لَعْنَةٍ أَصَابَتْ طَنْطَاوِي فِي لَيْلَتِهِ، وَسَأَلَتْهُ فِي غَيْرِ لَهْفَةٍ وَقَمَّهَا
يَمْلُؤُهُ التَّنَاوُبُ عَمَّا جَنَاهُ الرَّجُلُ، حَتَّى يَسْبُهُ فِي عِزِّ اللَّيْلِ.
(“Arḥaṣ layālī”, str. 11)

Žena se probudi na posljednju kletvu koja ponovo te noći pogodi Tantavija i upita ga, nezainteresovano, usta punih zijeve, šta je to čovjek uradio
da ga grdi usred noći.
 ("Bijedna noć", str. 99)

(...) وَكَانَ الْحَوْضُ قَدْ انْزَلَقَ رَغَمَ قَبْضَتِهَا الدَّقِيقَةِ الَّتِي اسْتَمَاتَتْ عَلَيْهِ حَتَّى أَصْبَحَ مَا تَحْمِلُهُ كُلُّهُ مُهَدَّدًا بِالسُّقُوطِ.
 ("Nazra", str. 13)

Pleh se naginjao i izmicao uprkos njenom grčevitom ali nejakom stisku, tako da je
čitav teret bio u opasnosti da se sruši.
 ("Pogled", str. 125)

U posljedičnoj rečenici uvedenoj subordinatorom *hattā* može radi naglašavanja biti upotrijebljena partikula *la*. Glagol u tako uvedenoj rečenici može biti u obliku perfekta ili indikativa imperfekta, kao u narednom primjeru.

(...) وَلَمْ تَكُنِ الصَّوْضَاءُ لِتَحُولَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ تَرْكِيزِ ذَهْنِهِ بَعْدَمَا إِعْتَادَهَا وَالْفَهَا أَكْثَرَ مِنْ ثَلَاثِينَ عَامًا، فَاسْتَتَامَ إِلَيْهَا حَتَّى لِيُزْعِجَهُ سُكُوتُهَا.
 (Bayna al-qaṣrayn, str. 31)

Ta galama i buka nisu ga mogle spriječiti da se usredsredi na posao, s obzirom da ih sluša već više od trideset godina, pa se toliko stopio s njima da ga je tišina
uznemiravala.
 (Put između dva dvorca, str. 54)

The commotion did not interfere with the proprietor's concentration. He had grown accustomed to it over a period of more than thirty years. He was so lulled by the noise that he was disturbed if it ceased.
 (Palace Walk, str. 37)

5.3. Leksem *hattā* kao subordinator namjerne rečenice

Kao subordinator rečenice u funkciji adverbijalne odredbe namjere, veznik *hattā* upotrebljava se u značenju *finala*, tj. označava namjeru kojom je motivirano vršenje radnje glavne rečenice. Rekcija subordinatora *hattā* u namjernoj je rečenici mnogo jednostavnija nego u vremenskoj i posljedičnoj rečenici i podrazumijeva obaveznu upotrebu oblika konjunktiva glagola.

(...) إِمَّا أَنْ تَكُونَ الْفَاعِلَةُ الْمُجْرِمَةُ قَدْ تَحَامَلَتْ عَلَى نَفْسِهَا وَذَهَبَتْ مَعَ الْأَنْفَارِ لِتَعْمَلَ حَتَّى لَا تُكْتَشَفَ، وَإِمَّا أَنَّهَا لَيْسَتْ مِنَ الْغَرَابُوةِ (...) (al-Ḥarām, str. 18)

(...) ili je grješnica smogla snage da sa nadničarima ode u polje kako je ne bi otkrili, ili uopće nije jedna od došljakinja. (Haram, str. 25)

(...) either the criminal had forced herself to go to work with the laborers so she wouldn't be discovered, or she wasn't one of the Gharabwa (...) (The Sinners, str. 18)

لِنَنْتَظِرَ حَتَّى يَظْهَرَ مَنْ يَبْحَثُ عَنْهُ. (al-Ḥarāfiš, str. 9)

Pričekajmo da se pojavi ona koja ga traži. (Saga o bednicima, str. 9)

Let's wait until someone comes looking for him. (The Harafish, str. 3)

Rečenica uvedena subordinatorom ḥattā ovdje se može shvatiti dvojako, kao vremenska granica u budućnosti do koje traje radnja glavne rečenice, ili pak kao namjera da radnja glavne rečenice polučiti željeni rezultat. Stoga nije čudo da je na engleski jezik prevedena rečenicom u funkciji adverbijalne odredbe vremena. U prijevodu na srpski jezik, namjerna/vremenska rečenica uvedena subordinatorom ḥattā izražena je rečenicom u funkciji objekta. Prijevod koji bi u većoj mjeri odražavao strukturu arapske rečenice bio bi: *Pričekajmo ne bi li se pojavio neko ko ga traži*.

(...) وَوَضَعَ الْبَعْضُ أَيْدِيَهُمْ عَلَى بُطُونِهِمْ، حَتَّى لَا تَتَمَرَّقَ، بَيْنَمَا تَعَبَتْ بُطُونُ الْآخَرِينَ. ("Fī al-layl", str. 147)

Neki su stavili ruke na stomak koji samo što nije pukao, dok su se drugi već umorili. ("U noći", str. 9)

U prijevodu na bosanski jezik, namjerna rečenica uvedena subordinatorom *hattā* izražena je relativnom rečenicom koji samo što nije pukao u funkciji atributa imenice *stomak*. Prijevod koji bi u većoj mjeri odražavao strukturu arapske rečenice bio bi: *Neki su stavili ruke na stomak da se ne bi rasprsnuo, dok je druge stomak zabolio od smijeha.*

بَلَى، عَلَيْنَا أَنْ نَتَمَاسَكَ حَتَّى نَعْبِرَ وَجْهَ الْأَرْضِ.
(*Tartara fawqa al-Nīl*, str. 17)

Ima. Samo moramo biti složni. Tako bismo izmijenili lice svijeta.
(*Razgovori na Nilu*, str. 29)

Yes indeed – that we all pull together and change the world!
(*Adrift on the Nile*, str. 22)

U oba navedena prijevoda namjerna rečenica uvedena subordinatorom *hattā* prevedena je nezavisnom rečenicom. Prijevod koji bi u većoj mjeri odražavao strukturu arapske rečenice bio bi: *Da, moramo se držati zajedno da bismo promijenili lice svijeta.*

وَهَلْ لِدَلِكْ سَتَنَامُ فِي الشُّرْفَةِ حَتَّى يَغْسِلَكَ النَّدى؟
(*Tartara fawqa al-Nīl*, str. 23)

Hoćete li Vi zbog toga spavati na verandi, da Vas rosa okupa?
(*Razgovori na Nilu*, str. 39)

So will you sleep out on the balcony until the dew comes to wash your face?
(*Adrift on the Nile*, str. 33)

I u ovom se primjeru rečenica uvedena subordinatorom *hattā* može shvatiti i kao granica trajanja radnje glavne rečenice i kao namjera, odnosno usmjerenost ka postizanju željenog rezultata. Interesantno je da je u prijevodu na bosanski jezik iskazana namjernom rečenicom, a u prijevodu na engleski jezik vremenskom rečenicom.

6. LEKSEM ḤATTĀ U FUNKCIJI PARTIKULE

Korelativna partikula *ḥattā* upotrebljava se kako bi obilježila kraj vremenske rečenice u značenju *neposredne poslijevremenosti*. Ovaj tip rečenice u funkciji adverbijalne odredbe vremena interesantan je po tome što u njemu funkciju subordinatora zamjenjuju formulaični izrazi formirani kombinacijama partikula za negaciju, perfekta glagola ili imperfekta glagola poslije oblika perfekta pomoćnog glagola *kāda*, te partikula *ʾin* i *ʾan*. Iako se, kako je već naznačeno, u literaturi ova upotreba partikule *ḥattā* često obrađuje u okviru razmatranja subordinatora *ḥattā*, riječ je samo o korelativnoj partikuli koja označava kraj vremenske i nastavak glavne rečenice, dok je značenje neposredne poslijevremenosti sadržano u samim formulaičnim izrazima.

وَالَّذِي بَلَّلَ كِبَانَهُ، أَنَّهُ مَا إِنَّ دَخَلَ إِلَى الرُّقَاقِ، حَتَّى صَاعَتْ مِنْهُ سَاقَاهُ الْغَلِيظَتَانِ
الْمَنْفُوحَتَانِ، (...) (“Arḥaṣ layālī”, str. 7)

Uznemirilo ga je što mu odjednom, čim je zašao u sokak, iznemogoše teške,
natekle noge (...)
(“Bijedna noć”, str. 95)

(...) مَا إِنَّ يَرَى كُلَّ ذَلِكَ حَتَّى يُدِيرَ ظَهْرَهُ وَيَقْفَلَ رَاجِعًا، وَقَدْ اِمْتَلَأَتْ نَفْسُهُ وَمَلَامَحُهُ
بِمَزِيحٍ قَابِضٍ مِنَ الرَّهْبَةِ وَالْعَثْيَانِ.
(*al-Ḥarām*, str. 10)

Čim bi pridošlica sve to vidio, okretao se i uzmicao sa izrazom straha i odvratnosti
na licu.
(*Haram*, str. 10)

The sight would soon make him turn and go away in a depressed state of nausea
and dread, which showed on his face and his entire bearing.
(*The Sinners*, str. 5)

U prijevodu na engleski jezik došlo je do nešto većih odstupanja u odnosu na strukturu arapske rečenice, tako da je vremenska rečenica u značenju neposredne poslijevremenosti prevedena imeničkom frazom u funkciji

subjekta nezavisne rečenice, dok je značenje neposredne poslijevremenosti izraženo prilogom *soon*.

وَمَا كَادَ الْحِمَارُ يُحْسُ بِاسْتِوَاءِ رَاكِبِهِ فَوْقَهُ حَتَّى نَهَقَ نَهِيْقًا طَوِيلًا فِيهِ كِبْرِيَاءٌ (...) (al-Harām, str. 19)

Čim osjeti jahača na svojim leđima, magarac njaknu dugo i dostojanstveno, (...)
(Haram, str. 28)

Scarcely did the donkey feel its rider sitting straight in the saddle than it brayed long and proudly.
(The Sinners, str. 20)

(...) وَمَا يَكَادُ هَذَا يَحْدُثُ حَتَّى يَتَفَرَّقَ الْمُتَادُونَ الْمُتَطَوُّعُونَ فِي الْبَلَدَةِ: النَّفَرُ بِسِتَّةٍ يَا أَهَالِي، (...) (al-Harām, str. 15)

Čim obave taj posao, dobrovoljci počnu uzvikivati po mjestu:
"Nadnica je šest pjastera, Ljudi! (...)"
(Haram, str. 20)

Hardly is the transaction complete than self-appointed town criers run off through the village: "It's six piasters a man, everybody, (...)"
(The Sinners, str. 13)

(...) وَمَا هِيَ إِلَّا سَاعَةٌ أَوْ نَحْوَهَا، حَتَّى خَرَّ صَرِيْعًا فِي سَاحَةِ الْأَزْهَرِ (...) (Bayna al-qasrayn, str. 353)

Nije prošao ni sat, a on pade pogođen na trgu Azhara.
(Put između dva dvorca, str. 659)

Then in not much more than an hour he was slain in front of al-Azhar Mosque.
(Palace Walk, str. 466)

7. ZAKLJUČAK

Leksem *ḥattā* jedan je od izuzetno produktivnih i polifunkcionalnih leksema u arapskom jeziku. Njegova upotreba razvila se od prvobitnog značenja prijedloga *ḥattā*, tj. značenja kretanja ka i dostizanja krajnje tačke kretanja. Iako se to iz njegovog postojećeg sintaktičkog opisa ne može jasno vidjeti, danas leksem *ḥattā*, osim u funkciji prijedloga, nalazimo i u funkciji priloga, subordinatora rečenica u funkciji adverbijalne odredbe vremena, posljedice i namjere, te korelativne partikule u vremenskim rečenicama u značenju neposredne poslijevremenosti.

Kao da takva polifunkcionalnost sama po sebi nije dovoljna, analiza korpusa koji je poslužio za izradu ovog rada pokazuje značajno proširenje upotrebe ovog leksema u njegovim pojedinačnim funkcijama. Tako upotreba prijedoga *ḥattā* prelazi okvire dimenzionalnih značenja prostora i vremena i, zalazeći u prostor nedimenzionalnog, realizira se u značenju metronala i efektivna. Prilog *ḥattā*, za razliku od strogih uvjeta pod kojima je njegova upotreba dozvoljena u tradicionalnoj arapskoj gramatici, danas gotovo da ne zna za granice i upotrebljava se za naglašavanje različitih fraza i rečenica, često u konstrukcijama u kojima ne uvodi novi rečenični član, u poziciji između glagola i objekta ili subjekta i predikata imenske rečenice. Subordinator *ḥattā* veoma se često upotrebljava kako u vremenskoj tako i u namjernoj i posljedičnoj rečenici, a upotreba vremenskog subordinatora *ḥattā* ispred subordinatora *'idā* u vremenskom značenju toliko je česta da je moguće govoriti o srastanju dvaju subordinatora u složeni veznički izraz budući da se u prijevodu ovakvih konstrukcija na druge jezike redovno tretiraju na taj način. Konačno, upotreba korelativne partikule *ḥattā* kao signala završetka formulaičnih izraza u funkciji vremenske rečenice sa značenjem neposredne poslijevremenosti izuzetno je frekventna u modernom standardnom arapskom jeziku.

Brojne i raznorodne funkcije leksema *ḥattā* najbolje su svjedočanstvo njegove produktivnosti koja snažno doprinosi bogatstvu izraza u arapskom jeziku. Štaviše, njegova upotreba kao subordinatora, koja često podrazumijeva sintaktičku sinonimiju vremenske i posljedične ili vremenske i

namjerne rečenice, te potencijalna sinonimija njegove priložne i prijedložne upotrebe, pokazuje se kao stilski izuzetno efikasno sredstvo budući da čitatelja dodatno angažira u procesu razumijevanja i traganja za značenjem. Leksem *hattā* tako, gradeći svoj put od prijedloga ka prilogu, vezniku i partikuli, zaslužuje posebno mjesto među jezičnim elementima koji bitno obogaćuju inventar sredstava stilskog izbora u arapskom jeziku.

IZVORI

- ’Idrīs, Y., 2019. “’Arḥaṣ layālī”. *’Arḥaṣ layālī*. al-Qāhira: Mu’assasa Hindāwī, str. 7–11.
- ’Idrīs, Y. [Idris, J.], 1977. “Bijedna noć”. *Šejh-baba i druge pripovijetke*. Prijev. S. Grozdanić. Novi Sad: Matica srpska, str. 95–100.
- ’Idrīs, Y., 2019. “Fī al-layl”. *’Arḥaṣ layālī*. al-Qāhira: Mu’assasa Hindāwī, str. 145–155.
- ’Idrīs, Y., 2018. *al-Ḥarām*. al-Qāhira: Mu’assasa Hindāwī.
- ’Idrīs, Y. [Idris, J.], 2015. *Haram*. Prijev. E. Duraković. Sarajevo: Tugra.
- ’Idrīs, Y., 2019. “Naṣra”. *’Arḥaṣ layālī*. al-Qāhira: Mu’assasa Hindāwī, str. 13–14.
- ’Idrīs, Y. [Idris, J.], 1977. “Pogled”. *Šejh-baba i druge pripovijetke*. Prijev. S. Grozdanić. Novi Sad: Matica srpska, str. 125–126.
- ’Idrīs, Y. [Idris, Y.], 1995. *The Sinners*. Prijev. K. Peterson-Ishaq. Colorado: Three Continent Press.
- ’Idrīs, Y. [Idris, J.], 1986. “Svedočanstvo”. *Antologija kratke arapske priče*. Prijev. R. Božović. Kruševac: Bagdala, str. 52–55.
- ’Idrīs, Y., 2019. “al-Šahāda”. *’Arḥaṣ layālī*. al-Qāhira: Mu’assasa Hindāwī, str. 15–18.
- ’Idrīs, Y. [Idris, J.], 1977. “U noći”. *Šejh-baba i druge pripovijetke*. Prijev. N. Bojanić. Novi Sad: Matica srpska, str. 7–18.
- Maḥfūz, N. [Mahfouz, N.], 1993. *Adrift on the Nile*. Prijev. F. Liardet. Cairo: The American University in Cairo Press.
- Maḥfūz, N., 2019. *Bayna al-qaṣrayn*. al-Qāhira: Mu’assasa Hindāwī.
- Maḥfūz, N., 2022. *al-Ḥarāfiš*. al-Qāhira: Mu’assasa Hindāwī.
- Maḥfūz, N. [Mahfouz, N.], 1994. *The Harafish*. Prijev. C. Cobham. Cairo: The American University in Cairo Press.
- Maḥfūz, N. [Mahfouz, N.], 1999. *Palace Walk*. Prijev. W. M. Hutchins, O. E. Kenny. Cairo: The American University in Cairo Press.
- Maḥfūz, N. [Mahfouz, N.], 1990. *Put između dva dvorca*. Prijev. S. Grozdanić. Sarajevo: Svjetlost.
- Maḥfūz, N. [Mahfouz, N.], 2000. *Razgovori na Nilu*. Prijev. M. Kico. Sarajevo: Svjetlost.

Maḥfūz, N. [Mahfuz, N.], 1989. *Saga o bednicima*. Prijev. R. Božović. Beograd: Prosveta.

Maḥfūz, N., 2022. *Tartara fawqa al-Nīl*. al-Qāhira: Mu'assasa Hindāwī.

LITERATURA

Badawi, S., Carter, M. G., Gully, A., 2004. *Modern Written Arabic. A Comprehensive Grammar*. London – New York: Routledge.

Barakāt, 'I. 'I., 2007. *al-Naḥw al-'arabī*. Vol. IV–V. al-Qāhira: Dār al-našr li al-ġāmi'a.

Behnstedt, P., Woidich, M., 2013. "Dialectology". In: Owens, J. ur. *The Oxford Handbook of Arabic Linguistics*. New York: Oxford University Press, pp. 264–282.

Buckley, R., 2004. *Modern Literary Arabic. A Reference Grammar*. Beirut: Librairie du Liban.

Cantarino, V., 1975. *Syntax of Modern Arabic Prose. The Expanded Sentence*. Vol. II–III. Bloomington – London: Indiana University Press.

Dizdar, E., Mulović, A., 2024. *Adverbijali mjesta, vremena i načina u arapskom jeziku*. Sarajevo: Centar za napredne studije.

Esseesy, M., 2006. "Reanalysis". In: Versteegh, K. et al. ur. *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*. Vol. IV. Leiden: Brill, pp. 37–43.

Fischer, W., 2002. *A Grammar of Classical Arabic*. New Haven – London: Yale University Press.

Ḥamīd, B. M., s.a. *Luġa al-'i'rāb*. al-Qāhira: Dār al-ma'rifa.

Ḥamīda, M., 1997. *Nizām al-'irtibāt wa al-rabṭ fī tarkīb al-ġumla al-'arabiyya*. al-Qāhira: al-Širka al-mišriyya al-'ālamīyya li al-našr – Lünġmān.

Ḥasan, 'A., 1999. *al-Naḥw al-wāfī*. Vol. II–III. al-Qāhira: Dār al-ma'ārif.

Holes, C., 1995. *Modern Arabic: Structures, Functions and Varieties*. London – New York: Longman.

Muftić, T., 1997. *Gramatika arapskoga jezika*. Sarajevo: Ljiljan.

Muġālasa, M. Ḥ., 1997. *al-Naḥw al-šāfī*. Bayrūt: Mu'assasa al-risāla.

Pranjković, I., 2001. *Druga hrvatska skladnja: Sintaktičke rasprave*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

- Ryding, K. C., 2005. *A Reference Grammar of Modern Standard Arabic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- al-Sakkākī, Y. 'I. 'A. B., 1987. *Miftāḥ al- 'ulūm*. Zarzūr, N. ur. Bayrūt: Dār al-kutub al- 'ilmiyya.
- al-Sayyid, 'A. 'A., 1975. *Fī 'ilm al-naḥw*. Vol. I. al-Qāhira: Dār al-ma'ārif.
- Waltisberg, M., 2006. "Conjunctions". In: Versteegh. K. et al. ur. *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*. Vol. I. Leiden: Brill, pp. 467–470.
- Al-Warraki, N. N., Hassanein, A. T., 1994. *The Connectors in Modern Standard Arabic*. Cairo: The American University in Cairo Press.
- Wright, W., 1996. *A Grammar of the Arabic Language*. Vol I–II. Beirut: Librairie du Liban.

POLYFUNCTIONALITY AS A PRINCIPLE: THE USE OF LEXEME *ḥattā* IN ARABIC

Abstract

Lexeme *ḥattā*, as a member of several closed parts-of-speech classes in Arabic, received due attention in Arabic grammatical description throughout the time span from the era of classical Arabic until the present day. The content of the grammatical description of this lexeme, however, is in stark contrast to the attention it has received in the literature. Thus, the description of the meaning and usage of the preposition *ḥattā*, from which other functions of this polyfunctional lexeme have developed, is largely harmonized, while the analysis of its other functions, plagued by inconsistencies and contradictory statements, remains far from being comprehensive and systematic. The syntactic functions of lexeme *ḥattā* are therein mentioned only rarely and sporadically, lacking a systematic analysis. Therefore, the main goal of this paper is the analysis of various syntactic functions that lexeme *ḥattā* can take in the Arabic sentence. The analysis is based on the analytical-descriptive method and the typological-functional approach. Its results show that lexeme *ḥattā* covers a wide spectrum of syntactic functions in Modern Standard Arabic, ranging from preposition with dimensional (time and space) and non-dimensional meanings, via adverb used for emphasis before phrases and sentences, and subordinating conjunction introducing adverbial clauses of time, purpose and result, to correlative particle used in time clauses with the meaning of immediate succession. In addition to providing a systematic description of the various functions of lexeme *ḥattā*, the analysis presented in the paper also contributes to expanding of the description of its individual functions, as well as demonstrates the important role that lexeme *ḥattā* plays in enriching the inventory of means of stylistic choice in Arabic.

Keywords: *polyfunctional lexeme, preposition, adverb, subordinating conjunction introducing time clauses, subordinating conjunction introducing purpose clauses, subordinating conjunction introducing result clauses, correlative particle*